

EGY ELFELEJTETT SZÁZADVÉGI FOLYÓIRAT

(Új Nemzedék, 1887)

Ez a rövid életű folyóirat nagyobbára alighanem még a 19. századdal foglalkozó irodalomtörténészek előtt is ismeretlen. Bemutatásra magában ez ugyan még aligha lehetne elégséges ok, hiszen tucatjával lehetne a kutató olyan feledésbe merült irodalmi lapokat a század második felében, amelyek nemcsak évfolyamaik számát, hanem közönségre gyakorolt hatásukat tekintve is messze megelőzik az Új Nemzedéket s a bennük közölt irodalmi művek értékét illetően sem maradnak mögötte. A feldolgozás érdekét, elsőbbségének indokát ebben az esetben nem is ezek a szempontok, hanem az a tény biztosítja, hogy ez a folyóirat egyáltalán létrejött. Két olyan érdekes irodalomszociográfiai folyamat közös gyümölcsének, közös szimptomájának tekinthető ugyanis ez a lap, amelynek mibenlétéről, szerepéről és értékéről évtizedeken át elkeseredett vita folyt.

Az Új Nemzedékben a századvég két eléggé jellegzetes írócsoportja, írórétege, író-típusa találkozott vagy sodródott össze, s lett fegyvertárssá, szövetségessé, elvbaráttá.

I.

A lap első száma 1887. március 20-án jelent meg. Alig három hónap múltán a két szerkesztő, Palágyi Menyhért és Varsányi Gyula az elégséges támogatás hiányára hivatkozva bejelentette a lap megszűnését s egyúttal köszönetet mondott, név szerint említve valamennyit, a lap köré tömörült szerzőknek. A névsor így hangzik: Komjáthy Jenő, Palágyi Lajos, Oberon, Kabos Ede, Vázsonyi Jenő, Sanningswän, Vértessy Gyula, Madách Aladár, Egri Gyula, Pap Zoltán, Fábíán Geyza, Nemes Menyhért, Vass Balázs.

Ha azonban a szerzők névváltoztatás, névmagyarosítás előtti nevét vennénk, a névsorban nyolc németnevet találunk (Silberstein Lajos, Rosenberg Ede, Weissfeld Jenő, Reichlinger Ede, Werner Gyula, Freud Géza, Edelmann Menyhért, Eisemann Bernát), s ezek közül heten zsidó családból származnak. Ugyancsak zsidó család gyermeke a két szerkesztő is (Palágyi neve Silberstein, Varsányié Klein a névváltoztatás előtt) s a nyomdatulajdonos, Neuwald Illés is, akinek mindenestre inkább áldozat, mint üzlet lehetett a lap nyomása.

A lap nagynyolcadrét alakú, albumszerű, átmenet a Budapesti Szemle és a Fővárosi Lapok nagysága között. Egy-egy szám másfél vagy két ívre terjedt; ára számonként 15 krajcár volt, évi előfizetése pedig 6 forint, vagyis a drágább lapok sorába számított. Hetilapként indult, vasárnaponként jelent meg. A lap arculatát, beosztását, közleményeinek jellegét illetően az egykorú lapok között még leginkább a Vasárnapi Újsághoz volt hasonlatos, csak hogy képet sohasem közölt, s az irodalomelmélet és irodalompublicisztika aránya hasonlíthatatlanul nagyobb volt benne, mint abban. Tettek ugyan a szerkesztők valamelyes engedelményt a társasági és divatlapok jellegzetességeinek irányában is, nyilván azzal a céllal, hogy az átlagolvasó, s nem utolsó sorban a hölgyközönség, érdeklődését ezáltal fölkeltsék és biztosítsák a lap tulajdonképpeni közlendője számára is. Rejtvényt, társasági híreket, háztartási tanácsokat közöltek, s főképpen egzotikus furcsaságokat a világ minden tájáról. A méhek életéről, az afrikai benszülöttek házassági szokásairól, a nagyvárosok rendőrségi krónikájáról

tudósította lapnak ez a része, olyan kissé hírlapi címekkel, mint „A bűn iskolája”, „A gyász színe Ázsiában”, „A nők élete Zanzibárban” s más ehez hasonlók. Ez az olvasócsalogató engedmény azonban nagyon is szemérmes módon történt; szigorúan elkülönítve, csupán csak az első négy és az utolsó két lapra szorítottak az ilyesfajta közlemények, s kiválogatásukban — a megfigyelőnek úgy tetszik — határozott természettudományos vagy szociális érdekű szelektáló elv érvényesült. Ófensége Mária Krisztina főhercegnő kikocsizásáról, Salvátor főherceg vadászszákmányáról, főúri házasságokról nem esett itten szó, mint ahogy a kortárs lapok hasonló rovataiban ez történni szokott. Ha társasági hír kerül az olvasó elé, az rendszerint egy-egy polgáregyesület báljáról szól, s egyszer-egyszer néhány jóindulatú, talán túlságosan is pártfogoló hangú sorból egy-egy munkásegylet táncvigalmáról, színelőadásáról is tudomást szerezhettünk.

A lap borítóját egész oldalas rajz díszíti: az ifjú, magyar címerpajzsos—kardos Hungária tekint a parlament új épületére, az ipar fogaskerekekkel s mérőeszközökkel ékszerezett nemtőivel körülvéve. Aki kedvét leli az efajta szimbólikában, bizonyosan észreveszi majd, hogy mind a borítékrajzon, mind pedig a belső fejléc rajzán hiányzik a címerről a korona. Mi inkább a rajzoló nevét jegyezzük ide, kiegészítve az előbbi fölsorolást; a rajz sarkában a Freund nevet betűzhetjük ki.

A lap szervező lelke, a köréje tömörültek verbúválója s összetartója Palágyi Menyhért volt. Az Új Nemzedék nem első szerkesztői kísérlete s bukása Palágyinak. 1886-87-ben Tolnai lapjának, az Irodalomnak volt főmunkatársa, s egyben tekintélyes hányadának írója is. 1884-ben a maga szerkesztésében jelentette meg az Irodalmi Lapok című kritikai szemlét. Vajdáról, Ábrányiról, Kiss Józsefről értekezett benne. Keményen bírálta és támadott. Magas ideálokat állított, magas célokat tűzött ki. Goethét és Thackerayt emlegette, de lapjának, a maga elméleti kritikai írásain kívül, meg kellett elégednie Kadocsa Elek verseivel s Kardos Albert elbeszélő prózájával s hasonlókkal. Nem csoda, ha az Irodalmi Lapok három soványka szám megjelenése után be is fejezte pályafutását. 1885—86-ban egy viszonylag tekintélyes lapnak, a Petőfi Társaság Koszorújának lett név szerint főmunkatársa, Ábrányi Emil szerkesztősége alatt; valóságban azonban több ennél, a szerkesztés inkább az ő kezében volt, semmint Ábrányiéban. A Koszorú ekkor fordult radikálisabb irányba s ekkor, s valószínűleg éppen ennek következtében, bukott meg.

Palágyi ekkor huszonnyolc éves volt. Filozófiai nézetei a darmstatti katedráig s Keyserling barátságáig még sokat változtak, de a magyar irodalom értékrendjéről, fejlődésmenetéről alkotott felfogása már kialakult ezidőre. S mivel mind ezt, mind pedig politikai meggyőződését szóban és írásban széltiben hirdette, ismeretes volt a kortársak körében. Neve s bizonyos tekintélye volt már, kész irodalomközéleti egyéniség, határozott szellemi arculattal, nagy tettvágygal és nagy tetterővel. Farkas Gyula kicsinylő megjegyzései, melyek mint magyar tehetségek mindig kéznél lévő s ajánlkozó izgékony elméletgyártóját és fegyverhordozóját mutatják be, bizonyonnal igazságtalanok, de úgy tűnik, Palágyi ekkortájt ismerte föl, hogy nagynevű, idősebb kortársaiban legföljebb ideált, alkalmoszerűen fegyvertársat, esetleg jóbarátot nyerhet, s ezért, ha eszméinek barátai és generációja eszméinek táborát akar teremteni, nemzedéktársai között vagy éppen a nála is ifjabb évjáratokban kell keresnie.

II.

A nemzedék-kérdés, a táj kérdése, a zsidóság beolvadási folyamatának, történeti szerepének kérdése az utolsó évtizedben az úgynevezett kényes kérdések listájához tartozott. Ez a tartózkodás e kérdésekkel szemben nagyon is érthető, mivel a két háború közti irodalomtörténet-írásban csakugyan számtalanszor és súlyosan hibáztak, torzítottak többen azáltal, hogy e kérdéseket emelték a valóban központiak helyébe. Mindazonáltal valóságos

voltuk tagadása éppen egy társadalmi kiindulású és központú kutató módszerrel és értékelő szemlélettel állna leginkább szemben, hiszen nagyon is tudott dolog, hogy a társadalom fejlődésével együttjáró, s mindig új meg új formát öltő belső küzdelem igen gyakran éppen ezeken a problémákon át is, ezekkel egybefonódva, ezeket és ezektől áthatva nyilvánult az utolsó száz esztendőben Magyarországon.

Az a névsor, amelyet előbb Palágyitól idéztünk, nem teljes, ki kell egészítenünk, Ábrányi Emil, Reviczky és Rudnyánszky nevével. Mindhárman egy-egy nagyobb költeményt adtak a lapnak. Ha mármost így a teljes névsoron végigtekintünk, szinte az evidencia önmozgásával oszlik két félre a munkatársak listája. Egyik oldalon lecsúszott nemes familiák, gentry familiák sarjai. Valamennyien intellektuális, pontosabban intellektuel pályán, előttük a szellemi proletárság nem is oly távoli lehetőségével; legnagyobbbrészt felvidékiek, valamennyien nemzetiségi vidékről s mindnyájan katolikusok. A másik oldalon zsidók, intellektuelek, akiknek kivétel nélkül több-kevesebb közük van az újságráshoz. Nagyobbbrészt dunántúliak, s ha nem, szinte kivétel nélkül oly vidékről eredők, amely kiesik a Galiciából frissen beáramló zsidóság útjából. Szüleik foglalkozása is nagyobbbrészt már nem annyira friss bevándorlóokra, az első nemzedékre, mint inkább a már meghonosodásokra utal. Tanítók, kistisztviselők, kisbérlet, helyhez kötött kisiparosok, egyszóval szerénysorsú, de már megállapodott életkörülményű kispolgároknak látszanak. Ám akár egyik, akár másik csoporthoz tartozzanak is, valamennyien ugyanannak a generációnak a tagjai, Madách Aladárt és Ábrányi Emilt nem számítva. A legidősebb köztük Reviczky, a legifjabb Palágyi Lajos. Legtöbben 26—27 évesek.

Madách szereplése a lapban egy verssel (Nihil 103. l.), inkább csak vendégszereplésnek, a pártfogó vendégszereplésének számít; föltehetően ő volt ugyanis, legalább részben, a kiadási költségek viselője. Nincs ugyan erre konkrét bizonyítékunk, de az érdeklődés, amellyel e nemzedék s e csoport sorsát kísérte, az a barátság, amely, elsősorban Palágyihoz, de a többiekhez is fűzte s a segítőkészség, mely e barátságban megmutatkozott, valószínűsítik ezt a föltevést. Ábrányi pedig alighanem, mint a szabadság hivatalosan bejegyzett ellenzéki lantosa rándult át a laphoz, ugyancsak vendégszereplésre, mintegy avató székfoglalóra az ifjabb ellenzéki pályatársakhoz. S meg kell adni, nagyon stílusosan; megszámlálhatatlan s mindig kéznél levő szabadság confessionioi vagy inkább proklamációi közül éppen olyannal, mely leginkább megfelelt a lap irányának. A szociális elnyomás ellen menydörgött s az egyéni szabadságért lángolt ez alkalommal (62. l.).

Mármost az a kérdés, mi az, ami ezt a két oly más világból induló csoportot egy táborba hozta, s még szorosabbra fogva a kérdést, mi az, ami éppen ezt a két csoportot hozta egy táborba?

Úgy tűnik négy címszó alá sorolhatók ennek az affinitásnak a tényezői. Ezek: ellen-szenv és elégedetlenség az Akadémiával és hivatalos irodalommal szemben, szociális városias érdeklődés, filozófiai hajlam s végül európai, világirodalmi tájékozódás és igény.

Palágyi a beköszöntő előfizetési felhívásban programot tűzött a lap elé. Legyen a lap, úgymond, „az Új Nemzedék érzés- és gondolatvilágának kifejezője, törekvéseinek érvényre emelője”. Mondjon „igaz szót társadalmi állapotainkról s közművelődési viszonyainkról”. Vesse latra, „mit tettünk, hogy a nemzetiségi felekezeti és osztályellentétek el ne mérgesedjenek s nemzeti létünket, haladásunkat ne veszélyeztessék”. S végül vegye számba „hová jutottunk az önálló nemzeti művelődés dolgában, mennyire nemzeti az? Mennyiben sikerült európai színvonalra emelni azt?”

Az Akadémiát itt ugyan még nem említi, de már az első vezércikkben, s a későbbiekben még inkább, „a kormányt szolgáló” Akadémia, — „a céhbéli kompilátorok gyülekezete” — bőven kikapja a maga részét éppen úgy, mint a hivatalos irodalom is, amelynek nem mestere, hanem csupán kenyere és pajzsa Arany, s amely annyira megérett a pusztulásra, hogy már támadni is fölösleges, mert magától is össze kell omolnia, s be kell következnie a fordulatnak (158. l.).

S a lapnak csakugyan minden jellegzetes cikke e négy góc köré kristályosodott, e négy villamos pólustól kapott nemcsak minden cikk, hanem minden mondat is erőt és feszültséget, haragot és fölényt.

Mint vélekednek mármost erről a négy problémakörrel a lap szerzői?

Az ország legégetőbb feladata, hogy a polgári államot és társadalmat végre valóra váltsa. Sőt tovább is kell lépni ennél, hiszen már itt a negyedik rend, követel és fenyeget. Világosan felismerték, hogy a szociális fejlődés fókuszába most immár a munkásság ügye került s azt is, hogy a fejlődés akadályozása forradalomhoz vezet. Márpedig legnagyobb félelmük a forradalom, legvágyottabb ideáljuk a kompromisszumos osztálybékében rázkódás nélkül fejlődő társadalom. Éppen ezért úgy tartják, a polgárság feladata kettős: le kell rombolnia a feudalizmust s meg kell rendszabályoznia a kapitalizmust s ugyanakkor kezébe kell vennie s az evolucionizmus irányába kell terelnie a munkásmozgalom ösztönös s anarchikus erőit, melyek, ha elszabadulnak vagy fantaszták kezébe jutnak, az ember legszentebb javait pusztulással fenyegetik. „A középosztálynak magához kellene emelnie a munkásnépet, — javasolja Vázsonyi, — hogy saját szabadságát, erkölceit megvédje a hatalmaskodó arisztokratizmus ellen. Az ily módon megerősödött polgári középosztály, mely nem utánozza a főrangúak és a gentry hibáit, megmentheti a demokrácia ügyét és önmagát” is. (23. l.)

Egy másik szenvedélyes hangú cikkében Vázsonyi pedig egy újabb kötelességére figyelmezteti a polgárságot. „Le kell szállani” — úgymond — „a külvárosi utcák népéhez s a saját nyelvén szólni hozzá”. „Egyesületekre van szükség, — folytatja, — melyek közelebb viszik az emberiséget az egyenlőség megvalósulásához” s „nem különválasztják a polgárokat, hanem összefűzik.” (94. l.)

Ehelyett azonban mit tesz a polgár? „Elveszti vezérszerepét s az arisztokrácia szolgálatába áll,” — panasolja (23. l.). „A polgár büszke címére — így szól tovább — senki sem büszke ma már.” A polgárság osztozik a magyar társadalom lényegi jellemhibájában: „egyfelől fennhéjázó dölyf, másrésztől szolgáltság” a jellemvonásai. „Mesés számban tűnnek fel lovagok” s a polgárság-olvasta szalon regényekben legföljebb a szolgák hallgatnak olyan „plebejus névre” mint „János vagy Jakab”.

A munkásság pedig kiszolgáltatottan és magárahagyatottan a nyomor bűneinek s a nyomor anyagi és erkölcsi vámszedőinek esik áldozatul. „Nálunk csak a választópolgárok egybefűzéséről van szó kortes célokra” — veti a polgárság szemére az említett szenvedélyes hangú cikk. — A szegény munkásnépre senki sem gondol, magára van hagyatva. A választási gépezeten kívül álló nagy tömeg a kocsmák bűzében, a sötét lebujkban hirdeti a XIX. század felvilágosultságát. Valamennyiüket mélységes együttérzés, igaz szeretet és emberi szánalom hatotta át a munkásság iránt. Vértesi Gyula az utcára dobott munkanélkülről, Palágyi Lajos a hideg kertiházakban telelő semmitelenekekről írt novellát, s híreket közölt a háziurak embertelenségéről, a munkás egészségügy túrhetetlen voltáról, az inasok megalázó cselédéletéről. Azonosulni azonban sohasem azonosultak a proletársorssal. A polgár szemével látták — manapság divatos szóval élve — kívülről, s viszonyukat hozzá két szó, két általuk is oly gyakran használt ige fejezi ki leghűségesebben: a „leszállni” és a „felelme” ige.

Ezek az itt mondottak vádként is hangozhatnak. Én azonban kései tiszteletadásnak szeretném szánni, hiszen egy magatartás értékét történeti körülményei szabják meg. S oly sokan voltak-e ebben a korban a magyar irodalomban, akik tisztább emberséggel éreztek és kívántak tenni a proletárság ügyében?

A kiegyezés ügyét nem bolygatták, bár újra meg újra a nemzeti függetlenség ügye mellett adták egy-egy cikkben alkalmyszerűen szavazatukat (pl. 142. l.), de nem mutattak különösebb rokonszenvet a szöszátyár és tehetségtelen 48-as párt iránt. Tudták, hogy a magyar függetlenség nem egyszerűen jogi probléma, sőt elsősorban nem az, hanem mindenek előtt

gazdasági. Ezért követelte Palágyi Menyhért egyszerre a független magyar gazdaságot, a független magyar művelődést és a független magyar politikát (142. l.).

Egyszóval, felismerték a magyar társadalom mélyén érlelődő válság gazdasági és szociális jellegét s ha ez a felismerés s az általa kiváltott magatartás a korszak szereplői között az első sorokban juttatott nekik helyet, a nemzetiségek ügyében mutatott érzelmeik és vallott felfogásuk alapos csorbát ejt hírukön. Nemcsak a nagy erkölcsi bátorságú Mocsáryt, vagy az európai szemhatárú józan Asbóthot kell elébük helyeznünk, hanem az uralkodó irodalmi iránynak nagy képviselőit, Gyulait és elvbarátaikat is. A magyar birodalmi gondolat néven ismert felfogás valamilyen válfaját vallották majd valamennyien s tüzes nacionalizmusuk már-már sovinizmusnak is nevezhető. S különös, hogy a két csoport közül a zsidó származásúak, mindenekelőtt maga Palágyi Menyhért, ebben szemlátomást túltettek a gentryfiakon. Azt vallotta Palágyi, hogy a nemzet akkor tölti be feladatát, ha Európa keletén biztosítja a magyar művelődés fölényét és uralkodásra hivatott voltát (68. l.). Ezen a téren különleges vonásuk, hogy már-már nevetségbe forduló haragjukat a szászokra összpontosították. A szlávok mellett, — fejtegették — nem jelentenek kisebb veszélyt a szászok sem (99., 118., 32. l.), a maguk makacs önállóságában és elzártságában. S a lap szinte minden számában közölt valami botránkoztató históriát Erdélyből. A szászoknál csak a kozmopolita zsidóság iránt éreztek több gyűlöletet. Erről azonban később szóljunk majd.

Szociális és politikai felfogásuk és céljaik tolmácsolása, ezek rokon vagy azonos voltának megállapítása nem nehéz feladat. Filozófiai nézeteiket és törekvéseiket illetően azonban más a helyzet, hiszen politikai és szociális értelmű nyilatkozatot mindnyájan tettek majd minden cikkben; filozófiai érdekűt azonban kevesen és keveset, a lap két vezéregyéniségét, Palágyi Menyhértet és Komjáthyt kivéve. Annyi azonban bizonyos, hogy valamennyien hiányolták a filozófiai szellemet a magyar művelődésből és politikából egyaránt.

Palágyi Menyhért cikkeiben gyakran érintett bölcséleti kérdéseket, Komjáthy nagy folytatásos tanulmányából, a Kritikai Szempontokból pedig egész filozófiája kibontható. Kettejük filozófiai műveltsége a legmélyebb. Az ő felfogásuk a legönállóbb s leginkább tisztázott. Rendszerük elemzése nem feladatunk itt; most csupán azokat az elemeket kell megjelölnünk, melyek segítenek bennünket, hogy a fejezetkezdő kérdésre válaszolhassunk.

Palágyi ezidőben, ami az ismeretelméletet illeti, útban az objektív idealizmustól a szubjektív idealizmus felé, történetfilozófiáját tekintve evolúcionista, az etika területén pedig az individuumnak jogait hirdeti. De nemcsak az egyes embert tekintette különálló individuumnak, hanem a nemzeteket is, amelyek éppen úgy értékesebb vagy kevésbé értékes egyéni karakterrel rendelkeznek, mint maga az egyes ember s éppen úgy joguk és kötelességük, mint az egyes embernek, hogy karakterüket gazdagítsák és kibontakoztassák. Ezek a gondolatok, amelyeket Hermann Ottórol írott cikkében (61. l.) s másutt is (pl. 102. l.) sokszor fejtegetett a lapban, könnyen a szociáldarwinizmus látszatát kelthetnék. Palágyinak azonban éppen egyik legkedvencebb vesszőparipája a fejlődéstannak, a *Struggle for life*-elvével támogatott erkölcsi „materializmus”, utilitarista egoizmus ostromozása: „... a materialisztikus áramlatok” kora ez, — mondja, — „az önzés és gyűlölet vakmerő nyíltsággal hirdeti tanait, egymás ellen zúdítvá osztályt, felekezetet és nemzetiséget” (1. l.). Másik kedvenc célpontja az Új Nemzedékben megjelent cikkeiben a pozitívizmus. Tudósnak csak az számított szemében, aki mögött szintézis állott. Darwint nem utolsó sorban ezért magasztalta (62. l.).

Komjáthy filozófiájának kiindulópontja mint maga is vallotta, s Komlós Aladár is kimutatta, Schopenhauer esztétikája. Élete végén meglehetősen távolságra jutott a frankfurti filozófus tanaitól, de már ekkor is, — mint ahogy megint csak maga is említette, s Komlós is igazolta, — igényeinek megfelelően módosította, egészítette ki Schopenhauert. A művészet ismeretelméleti szerepét Schopenhauerhez hasonlóan megtartotta, s ő sem választotta el élesen egymástól a művészetet és filozófiát. De már a történetfilozófia terén a fejlődést illetően nyilvánvalóan elszakadt mesterétől s nem osztotta annak mérhetetlen kicsinylését

Hegel s a „Hegelei” iránt. Komjáthy föltétlen híve volt az evolúciónak. Mégis sok része lehet Schopenhauer mélységes ellenszenvének a történetiség iránt abban, hogy Komjáthy tanulmányának Achilles-sarka éppen az egyes művek és egyes személyek történeti szerepének, az egyes irányok történeti szükségszerűségének megértésében és méltánylásában van. S amint az evolúció tana Hegel percepciójára, a belső erkölcsi kényszer, az erkölcsi kötelesség nyomatékos hangsúlyozása Kant hatására mutat éppen úgy, mint az ítéleterő önálló principiumként való felfogása is. „Wille zum Urteilen” — mondja Komjáthy, összetársítva a két filozófia terminológiáját, s mutatva érzékenységét is a Schopenhauer körüli s utáni voluntarisztikus filozófiák iránt. Az egyéniség történeti szerepének alappillére válása gondolkodásban nyilván Carlyle hatására mutat, akit egyébként, hol egyetértve, hol polémikusan, itt is több ízben említ. A Nietzsche-hatás egyik immár hagyományos vitakérdése a Komjáthy-irodalomnak. Úgy vélem, ez a tanulmánya is amellett szól, nemcsak hogy ismerte, de már ekkor is ismerte Nietzschét. Ismeretes, hogy Nietzsche roppant szuggesztív címei már utolsó éveiben Európaszerte szólásfordulattá váltak. Péterfy több ízben használta a *Jenseits-et*, az *Unwertung aller Werte-ét*; A tragédia születését pedig címként is átvette. Komjáthy így ír: „ebben a korban a leginkább korszerű korszerűtlen volna”, s aztán még a gondolatok is rokonok az *Unzeitgemäße Betrachtungen* gondolataival. Az intuíció jelentőségének nagyranövekedése, a művész és befogadó homogenitása, a művész és kritikus kongenialitása szükségességének hangsúlyozása ugyancsak Nietzschére mutat éppen úgy, mint ahogy a moralizmus ellen intézett éles támadása is.

Komjáthy tanulmánya mindenesetre fényes példa arra, hogyan válhat egy alapjában retrográd filozófia más történeti helyzetben bizonyos elemei révén progresszív erők fegyverévé is. Azt hiszem, Komjáthy tanulmánya egyik legátfogóbb igényű s egyes részleteiben csakugyan legmélyebben járó bírálata is a kiegyezéskori Akadémia és Gyulai pártja működésének. Az Akadémián honoló filozófiaellenesség és filozófiai műveletlenség, a klikkuralom, a világ-irodalmi érdektelenség, az új irányzatok elnyomása, Vajda üldöztetése, s az ismeretes Akadémia-ellenes vádak mind sorra kerülnek, csakhogy filozófiai szemléletbe ágyazva. S persze, az alapvető elvi tévedések mellett nem csekély konkrét tévedések is. Jegyezzünk egyet közülük ide, hogy majd később hivatkozhatunk rá. Míg Gyulai Jókai kritikájába beleegyezését adja, Gyulai Dóczi- és Rákosi-kritikáját szinte megdöbbsent felháborodással utasítja vissza. „—... egy Dóczihoz mer így szólni” — mondja méltatlankodva.

Komjáthy tanulmányát vizsgálva azonban nem is egyes részlettényeket illető tévedéseit kell szóvátennünk, hanem dolgozatának azt az alapgyengéjét, hogy a jelen kóros állapotainak leküzdésére vonatkozó — kikövetkeztethető vagy kimondott — irányelvei túlságosan is homályosak, körvonaltalanok, általánosak. Így ez a tanulmány (s vele egész csoport sorsa, pályája is) kitűnő példa egyben arra is, hogy egy alapjában progresszív akaratú, indítású csoport kezében is egy retrograd filozófia csak fegyver, eszköz lehet a meglévő s idejétmúlt szemlélet és rend gyengítésére, roncsolására, de delejtű aligha a járhatóbb, a valóságnak megfelelőbb út és irány meglelésére.

Mint Palágyi Menyhért, ő is úgy vélte, a magyar tudománynak és művészetnek csak akkor sarjad újabb vetése, ha áthatja és megtermékenyíti a korszerű filozófia szelleme, úgy mint ahogy Kőlcsey, Bajza s főképpen Erdélyi János munkásságát és korszakát is áthatotta az. Sokkal inkább Erdélyi szellemének és lelkületének kell a magyar közgondolkodás, irodalom és művészet karakterét meghatároznia, semmint Gyulaiénak. Az új nemzedék jövője azért töltötte el bizalommal Komjáthyt, mert íme, ennek valamennyi tagja telve a bölcsélet szenvedélyével.

A csoportot összetartó tényezők közül az első kettő bemutatásával, úgy tetszik, jórészt a második kettő mibenléte is tisztázódott már.

Az Akadémiának mindenekelőtt azt vetették szemére, hogy nem folytatta a reformkor kezdeményét, nem emelte a magyar szellemet, a maga sajátos jellemét kibontakoztatva,

a nyugati népek szellemének szintjére (2. 1.). S nemcsak fejleszteni, de még csak magyarázni sem képesek a klasszikus örökséget. Jól lehet mindnyájan Aranyból élnék, még mindig nincs a közönség s az iskola kezében egyetlen valamire való Arany-interpretáció sem (29. 1.). Bálvánnyá tették a klasszikusokat, hogy magyarázatot ne kelljen adniok róluk, csak himnuszt zengeni, s hogy mindenkit el lehessen nevükben ítélni, aki tovább akarja fejleszteni irányukat vagy túl akar lépni azon. Tolnai Arany epikáját vinné át a prózai elbeszélésbe, Vajda filozófikusságával és városiasságával új utat vágna, s íme, nem kellene az Akadémiának (42. 1.) éppen úgy, mint ahogy nem akarnak tudomást venni olyan érdemes tudósról sem, mint Thán Károly, Frölich Izidor, Hunyady Jenő vagy König Gyula (29. 1.); a legnagyobb élő költő, Vajda — mondja Palágyi Menyhért — s a legnagyobb élő szónok, Kossuth, kívül rekedtek. Korszerűtlen ez az Akadémia, a kompilátorok birodalma, akik érdektelen óságok fölfedezéséért és magyarázatáért dicsérgetik egymást, holott a naturalizmustól kellene a közönséget óvni, s mibenlétéről fölvilágosítani. Arisztokratikus tudománynak a demokrácia korában nincs értelme s az Akadémia éppen úgy arisztokratikus, mint a társadalom. Palágyi Menyhért ki is mondja a végső következtetést, az Akadémia csak szimptóma: nem a magyar szellem élete, hanem a magyar társadalomé, pang (157. 1.).

Filozófiai s világirodalmi érdeklődésük együtt fogant s így azok arculata is az iker-testvérek hasonlatossága. A világirodalmat elsősorban azok az írók jelentették számukra, akik kedvenc német filozófusainak példatárul szolgáltak. Ismeretes Schopenhauer tisztelete Goethe iránt s ők sem maradtak ebben mögötte. A német klasszika, Heine és kortársai, idézeteikből és hivatkozásaikból kitetszően, olvasmányaik egészen Hebbelig. A kortársak közül, nagyon jellemző módon, Spielhagen emlegették; regényfolytatást is közölt tőle a lap. Storm, Fontane, Meyer vagy akár Keller neve sem fordult elő a lapban, s más írásaikban is alig; jóllehet az utóbbi kettő, mint Péterfy példája mutatja, nem volt már egészen ismeretlen Magyarországon. A korszak franciáinak neve többször szerepelt a lapban. Hugó, Zola gyakori név, a parnasszisták és nemzedéktársaik némelyikéről kritikát is írtak és Bourget nevét is leírták, nem éppen rokonszenvvel. Az angolok közül Dickenst emlegették gyakran — nem szólva persze Shakespeareről — az északiak közül Ibsent, az oroszok közül pedig itt egyedül Turgenyevet.

Mindezeket az írókat természetesen a Gyulai köré tömörültek java is ismerte vagy volt róla tudomása. Ennek a csoportnak modernebb volta nem is annyira az ismerteti, hanem azt a recepciós készséget, amellyel a világirodalmat fogadták s azt a modern esztétikai, filozófiai s nem utolsó sorban szociális nézőpontot, amelyről figyelték és válogatták.

III.

A regényíró, midőn hőseinek jellemrajzát megalkotta, ezzel egyúttal már az események okait is olvasói elé tárta. Nekünk azonban most a jellemzés után a megokolásra kell áttérnünk, hogy az előző fejezet élén fölített kérdéseinkre felelhessünk.

Ismeretes, hogy a történeti országrészek közül a Felföld középnemesi birtokai aprózódtak el leginkább. Csakugyan az apró gentry pátriája ez a vidék. A folyamat régi keletű, eredete egészen a hódoltság koráig nyúlik vissza. Itt nem működött, vagy alig a neoaquisztica s a birtokok ősrégi családok kebelén belül szálltak apákról fiúkra, osztódtak és fogytak. Ez a szerény vagyonú nemesség különös szinbiozisban élt szlovák és magyar jobbágyaival s a városok német polgáraival. A patriarchális életforma itt csakugyan patriarchális volt. Történeti emlékek sokasága igazolja, hogy sehol olyan közel nem élt egymáshoz a jobbágy és nemes, mint itt. Az ortodox román pásztor, vagy a szerb parasztot egy világ választotta el a magyar nemes úrtól, itt az életforma különbségei nem voltak oly mélyek. Említsük példa gyanánt a művelődés területét. Az egykorú statisztikák szerint, a XIX. században a felföldi szlovákság

és németség körében volt a nemzetiségek közül a legalacsonyabb az analfabétizmus arányszáma, majdnem jobb még a dunántúli magyarságénál is. Nem véletlen, hogy a nemzetiségi ellentétek is itt mutatkoztak legkésőbb, s mindvégig a legkisebb intenzitással. Itt vallották magukat az emberek legtovább az egységes Hungária polgárainak, s nemcsak Beniczky, Bél Mátyás vagy Benyák Bernát korában kétnyelvűek az emberek, maguk sem tudván hová is tartoznak végre, hanem még Mikszáth idején is sok-sok nemesi udvarházban volt házi nyelv a szlovák. A felvidéki németség viszonya pedig — ismeretes — mindvégig a legbarátságosabb maradt a magyarsággal. Itt nem mondtak ki jogegyenlőséget, de, sok felszíni csetepáté ellenére, mélyen történelmi értelmű toleranciában éltek itt nemzetiségek és felekezetek tarka összevisszaságban.

A magyar földbirtok első válságainak ez a kis méretű investálást igénylő, szerény háztartást és életvitelt hordozó, bizonyos értelemben belterjesebb birtok látszólag jobban ellenállt, mint a nagyobb középnemesi birtokok. De nyilván csak látszólag, hisz mindössze csak egy — a mi szempontunkból azonban nagyon fontos — fáziskülönbség jött létre. Valójában ez a birtokfajta állta legkevésbé a versenyt, s íróink gyermekkorára a 60-as 70-es évekre szinte itt a legmélyebb a válság. Mi sem jellemzőbb erre, mint az, hogy az első nagy kivándorlási hullám éppen ezekben az évtizedekben innét indult meg; a szlovákság kontingense egymagában magasabb volt, mint az ötszörte nagyobb magyarságé s Budapest legnagyobb számú nemzetiségi bevándorlói is szlovákok voltak. S emellett sehol és sehonnán ennyi tönkrement egzisztencia, ágrólszakadt, egészen kishivatalba szorult gentry mint itt és innét. Ugyanakkor teljes erővel fellángoltak a nemzetiségi küzdelmek s így teljessé lett az a válság, amely egy százados, a többi országrészénél mélyebben gyökeredző s talán humánusabb életformát forgatott föl.

A magyar kiegyezést ugyan Deák és Andrásy hozta létre, de a kiegyezéskori magyar államapparátust tulajdonképpen Tisza Kálmán szervezte meg. Nem kell arról itt szólnunk, hogy Tisza pártjának törzse mindenekelőtt az alföldi, a partiumbeli s erdélyi vagyonos kálvinista középnemességéből állott. Az is tudott dolog, hogy Tisza államszervező munkájában milyen nagy szerepe volt a rokon, baráti s más egyéb érdekű egyéni kapcsolatoknak. Nem csoda, ha a magyar államapparátussal szemben hamar fölmerült a kálvinisták túlsúlyának panasza. Különösen gyakran fölhangzott ez a vád és panasz a tudományos intézményeket, mindenekelőtt az Akadémiát illetően. Ismeretes Asbóth János híres bon mot-ja, mely szerint Csengery Csengerynek és pesti főrabbinak is kálvinistát tenne meg legszívesebben. Asbóth Csengeryről szólott ugyan, de Tiszát még inkább ez irány képviselőjének tartotta s egy tanulmányában éppen azt tette szóvá, milyen nagy hátrány Magyarországon katolikusnak lenni. (Sennyeyről szóló tanulmányában) Asbóthnak bizonyára nem volt igaza; nem volt hátrány katolikusnak lenni Magyarországon, de, — tagadhatatlan, — előny volt kálvinistának lenni Tisza kormányzása idején.

Ez a felföldi nemzedék, mivel a valamirevaló helyek ez időre, nagyjából amúgy is megteltek már, ilyen konstellációban még nehezebben részesülhetett igazi úri foglalkozást jelentő állami alkalmazásban s többnyire meg kellett elégednie szerény honorációs-jellegű foglalkozással, vagy éppen szabad pályára kényszerült. Így a városi életben is a hozzájuk hasonló, bizonytalan egzisztenciájú szellemi foglalkozásúak, kisemberek, — sőt némelyek közülük a munkásság — életét ismerték meg. Tehát megint csak társadalmi és gazdasági létbizonytalansággal, válságba jutott vagy még ki sem alakított életformával küzdő rétegeket.

S mi az igazság a hivatalos irodalmat, az Akadémiát ért vádakot illetően?

Azt mindenki tudja, mennyire méltatlan dolog volna Gyulait s főképpen — az akadémiai vezetőséget kialakulási idejére gondolva — Keményt a felekezeti elfogultság és részrehajlás vádjával illetni. Mégis, az annyiszor s nem is éppen csak katolikusok által fölhozott vád nem volt egészen alaptalan, — tényeken nyugodott. Hogy ezt az ellentmondást föloldhassuk, néhány ismert tényt kell fölidéznünk.

A magyar irodalom, a magyar kultúra küldetése az 50-es években az ellenállás egybefogása, a szellemi függetlenség fönntartása volt. Erre az akkori helyzetben mindenekelőtt a nemesi értelmiségi rétegek vállalkozhattak s azok is vállalkoztak. Csakhogy ezek a (többnyire vagyonatlan vagy jelentéktelen vagyonú) rétegek sokkal inkább valamilyen függésben vagy összefüggésben állottak az egyházzal, mint azt ma hinni szokás. (Gondoljunk Gyulaira, Salamonra, Szász Károlyra, Csengeryre vagy éppen Arany Jánosra). Mivel azonban a katolikus klérus többségében lojális vagy éppen aulikus s nagyrészt antiliberális álláspontot foglalt el, s befolyását is ebben az irányban érvényesítette, természetes volt, hogy e nemesi értelmiségi rétegek protestáns, kálvinista s mindenekelőtt: erős taktikai érzékű, hajlékonyabb erdélyi elemei jutottak vezetőszerpéhez.

Ez tehát akkor történeti szükség következménye volt. A helyzet alakulása 67 után ezen a téren is párhuzamos volt a hivatalos irodalom elvrendszerének a területén mutatkozó alakulással: az elvek tartalmi átalakítása, kereteinek kitágítása elmaradt s bár ezek az elvek az 50-es években nagyszerű történeti hivatást tölthettek be, most már fejlődést gátló kánonokká, sőt dogmákká váltak. Hasonlóképpen az összetétel továbbra is azonos maradt, márpedig azt többé a történeti helyzet nem indokolta, csak a csoportszellem. S amint Tisza uralma egyre inkább rejtett diktatúrává vált, úgy, azzal együtt vált e csoportszellem is csupán uralmat megtartó s védekező jellegűvé. Hiszen, a kiegyezés első évtizedeiben már felnőtt egy teljesen laicizált műveltségű, liberális neveltségű katolikus nemzedék is, amelynek éppen az Új Nemzedék köré csoportosulók is jellegzetes képviselői voltak.

Mindez éppen elégséges ok volt ahhoz, hogy érdeklődésüket szociális irányba fordítsa, elégedetlenséget, ellenszenvet, ellenzéki hangulatot keltsen bennük a fennálló kormányrendszer, társadalom és az ezeket képviselő, védő irodalom iránt. S az nem csoda, ha e nemzedék literátus tagjaiban könnyen az a benyomás keletkezett, hogy az Akadémia pozíciókban ülő kálvinista tagjainak és kegyeltjeinek irántuk tanúsított tartózkodása, ellenszenvé, sőt ellenséges érzülete katolikus voltuknak is szól. Maga Vajda, sőt a kálvinista pap, Tolnai is pendített effajta felfogást. Ellenzékiségüket tehát fokozta, vagy legalábbis erősen színezte, megkülönböztette katolikus voltuk, s ugyanakkor egyebek közt, ez is visszatartotta őket attól is, hogy a meglévő ellenzéki mozgalomhoz csatlakozzanak. Az Alföldön és Erdélyben az ellenzéki ségnek ezidőre ugyanis már kialakult bizonyos hagyományos, valamiképpen kálvinista színezetű 48-as, az irodalomban is képviselt formája. Ennek azonban a Felföldön kevés talaja volt, s nem is elégíthette volna ki őket, minthogy a Petőfi Társasági irodalmi ellenzéki ség sem mondott számukra sokat. Az akkori 48-as ellenzék magatartásának sarjasztó magva, a politizáló dagályba fulladó közjogi viszály, meglehetősen közömbösen hagyta őket; más nemzedék voltak ők már, a kiegyezés légkörében nőttek fel, személyes élmény, emlék nem fűzte őket 48-hoz. Annál inkább nyomasztotta őket a szociális, az életformabeli s a világnézeti válság. A szociális válsággal s az életforma válságával mindig együtt jár a világnézet válsága s náluk ezt még egy el nem mellőzhető tényező erősen fokozta és részben a belőle való kivezető út keresését is karakterizálta.

Volt ugyanis katolicizmusuknak az említetten kívül más következménye is. Nem kell különösebben bizonyítani a katolikus és protestáns gyermeknevelés igen mély különbségét. A katolikus vallásosság, — bizonyosan az élet minden területét betöltő, közösséget összetartó gazdag és mély liturgiájánál fogva, — ebben a korban is szívósan tartotta magát még. A felvilágosodás semlegesítő, vagy éppen szembefordító hatása még csak az iskoláig ért le, a családi, jelesen pedig az anyai nevelést alig érintette. Érthető hát, ha verseik telve nem annyira biblikus, mint inkább liturgikus s hitéleti reminiscenciákkal. Jellemző, hogy Komjáthynek éppen anyjához s Celesztá hugához írt versében van belőlük feltűnően sok, s Reviczky meg Rudnyánszky gyermekkori emlékei hányszor társítanak vallásos motívumokat is (Éppen az Új Nemzedékben közölt verseikben is.) S emellett meg kell fontolnunk azt is, hogy a katolikus nevelés eleve egy filozófiai rendszer

részesévé tette a gyermeket, belé oltva az igényt és érzékenységet az úgynevezett metafizikai kérdések, a filozófia úgynevezett végső kérdései iránt. Az iskolai, a művelődési és publicisztikai közszellem viszont ezekre az évtizedekre már teljesen az aufklarista liberalizmus jegyében állott. A magyar református gyermek, a protestantizmusnak a többségi katolicizmussal szemben elfoglalt helyzete következtében eleve már egy bizonyos dogmaellenességgel, s katolikusellenes aufklarizmussal, bizonyos racionalizmussal indult s így az említett uralkodó közszellemmel való találkozás ritkán okozott benne oly mély belső válságot, mint az a katolikusoknál történni szokott.

A válságból kivezető útnak ezért sem választhatták a hivatalos ellenzéki séget, új utat kellett keresniök s ezt az általános társadalmi körülményeken belül, szintén sajátos helyzetük karakterizálta.

Valamennyien olyan városokban végezték iskoláikat, amelyekben a felvidéki német polgárság kultúrája jelentős helyet foglalt el. Ez a kultúra nem szakadt el az élő német irodalomtól, bár kétségtelen, mint minden távoli s organikusan nem függő vidék, bizonyos késést, fáziskülönbséget mutatott. Íróink számára a német irodalom nem tananyag, hanem élő valóság volt. Többen írtak német verset is, pályakezdésükön pedig ott a német irodalom nyoma, de nem az egykorúé, hanem a mintegy húsz év előttié. A német irodalomnak, — egyebek közt, — két nagyon jellegzetes vonását tették magukévá: a világirodalom iránti receptív készséget, s a filozófia iránt való mély érdeklődést. Mindkettő olyan vonás, amelyet követelményként és fegyverként lehetett a provincializmusba és filozófiaellenességbe sülyedő hivatalos irodalommal szembefordítani. Mindnyájan magányos lázadók voltak, s ez a tény határozta meg, hogy az egyéniség és tehetség jogán lázadtak Gyulaiék ellen. Gyulaiék az objektív szemlélet hívei voltak, Komjáthyék a szubjektívizmusé. Gyulaiék óvakodtak az egyéniség szerepének túlbecsülésétől, Komjáthyék szélsőségesen individualisták. Gyulaiék a mű megszületésében fontos szerepet szántak a racionak, Komjáthyék az intuíció jogát védtek. Csak-hogy Gyulaiék egy réteg már teherre vált uralmát, egy harminc-negyven évvel ezelőtt kialakult s már régen idejét múlt helyzetet védtek mindezzel. Gyulaiék álláspontja lehet általános filozófiai értelemben helyesebb, Komjáthyék lázadása azonban az új fejlődés elé tisztított utat s lehetett-e az ő tárgyi és személyes adottságaik között másképpen lázadni?

S még egyet fontoljunk meg. Németh László Péterfyt nevezi a kor legjelentősebb írójának. (A Nyugat elődei-ben.) Bizonytal sok igazság van ebben az állításban: csakugyan egyik legjelentősebb s egyik legjellemzőbb írója is korának. Az életakarat, az életvállalás, a pályának korszaka ez, tehetségegyesztő, sívár korszak, s Péterfy legnagyobb áldozata s legjellemzőbb jelképe a kornak. A magyar irodalomban ugyanis Péterfy jelenti az életakarat legmélyebb pontját, a nullfokot. Tehetsége tulajdonképpen kívül rekedt a kor áramán, művei csupán önmagában álló monumentumok s nem útjelzők is egyben, kortársainak. Nagysága abban áll, hogy a kor ellenére is monumentumokat tudott alkotni, tragédiája abban, hogy roppant tehetsége ellenére is csak azokat alkothattott. Komjáthy a pesszimizmusnak, a kiábrándultságnak, a passzivitásnak, erről a mélypontjáról kívánta elmozdítani az irodalmat filozófiája segítségével egy konstruktív szemlélet irányába. Verseiben ezért is magasztalta az akaratot és erőt s ezért ostromozta itt a lapban oly kíméletlen szavakkal, a „negációban” összegződő magatartást s az „indifferentizmust”, kéziratban maradt tanulmányában pedig az „abdikáció szellemét”, Aranyt is megvádolva ezzel a szellemmel. Péterfy úgy vélte, a demokráciában az emberi érzésvilág elsatnyul majd, felszínessé lesz, nem születhet tragédia. Az Új Nemzedék névtelen szerzője erőlyesen elutasítja ezt a föltevést, melynek szerinte, épp az ellenkezője valószínű. (53. 1.)

Ime, az egybegyűjtő vonások néhány eredeztető motívuma egyik oldalon. S mik ezek a motívumok a másikon, a zsidó származásúak oldalán? Értelmiségiek, intellektuális pályán, s a gazdasági élethez nincs köztük. Magyar környezetben, nem zárt zsidó közösségben nőttek föl s már szüleik beilleszkedtek lakóhelyük népességébe. Töbnyire dunántúliak s ismeretes,

hogy az egész országban a dunántúli zsidóság asszimilálódása ezidőben a legteljesebb, úton már ezekben az évtizedekben ahhoz, hogy az immár csupán folklorisztikussá fogyó különbségeit is — s nem is programmszerűen! — leveesse. S emellett valamennyiüket a magyar irodalom tüzes szeretete és mély ismerete hatotta át, s ami ezzel többé kevésbé egyet jelentett, a magyar történelemé is. Méltán érezték magukat a magyarság teljesjogú és értékű tagjainak. (Vö. 122. l.) S amidőn Palágyi a nemzetek karakterének új vonásokkal való gazdagításáról szólott, nyilván a zsidóság karakterbeli sajátosságainak recepciójára is gondolt. A fővárosban azonban megismerkedtek azokkal az erőkkal, amelyek ezt a recepciót vitássá tették, vesélyeztették. Egyrészt azokkal a feudális irányzatokkal, amelyek felekezeti és faji indokon akarták kizárni őket a nemzet tagjai közül. Másrészt a kozmopolita kapitalizmussal, amely ezekben az évtizedekben nőtt össze a zsidóság egy részével. Palágyi Menyhért is, Vázsonyi is az antiszemita párt keletkezését és az antiszemitizmust „az arisztokratikus társadalommal” hozták kapcsolatba, de ugyanakkor jól látták, hogy jelentékeny szítója ezeknek az indulatoknak a zsidóság nagykapitalista, nemzetközi rétege. Az antiszemitizmusnak is van e téren jogosultsága, — mondja Palágyi, — mert a zsidók egy része, különösen a fővárosi pénzarisztokraták egészen németek, vagy jobbanmondva kozmopoliták” (122. l.). S a hazafiatlan német zsurnálokat támogató németek, zsidók és arisztokraták jellemzésére szenvedélyes szavakat használ a lap: „Elárulták, hogy önök nem vertek gyökeret e haza földjében, önök nem tartoznak a nemzet testéhez, önök nem küzdenek, nem éreznek velünk együtt, önök csak azért viselnek álorcát, hogy kormos-kufár képüket rejtegessek. Önök csak ezért vették vállukra a sújtásos dolmányt.” (33. és 57. l.) Másutt aztán (feltehetően Palágyi) levonja az összegező következtetést és kitér a közös célra: „Ha az antiszemitizmusnak gazdasági gyökerei vannak, — úgymond, — hát küzdjünk közösen a tőke ellen!” (121. l.) Magyarságuk nagy kincs volt számukra, nem csoda hát, ha szenvedélyesen érdeklődtek a társadalmi problémák iránt, hiszen meg akarták lelni a vesélyeztető tényezők eredetét s mivel sem a feudalizmus, sem a kapitalizmus hasznélvezői nem voltak, bátran szembe is néztek velük.

Szociális érdeklődésüknek másik, még személyesebb indoka is itt volt. Szegények voltak, s némelyikük, például Palágyi Lajos, egyenesen proletársorban tengődött. A szociálistákhoz azonban, — bár jó néhányszor rokonszenvvel említette őket a lap, — nem csatlakoztak, polgárok voltak, olyan polgári társadalmat akartak, amelyben a tehetség, az egyéniség és a műveltség az értelmiségi polgárság számára biztosítja, ha nem is a teljes vezetést, a vezetésben való részesedést. Palágyi Menyhért egy olyan társadalom kialakításáról szól, amelyben a szellemi értékeké a döntő szó s „nemcsak a születés, a vagyon és a hivatal tekintetnek.” (2. l.) „Ezek a feladatok, — fejtegeti tovább Komjáthy —, Renan hasonló gondolataival egybehangozón, — igazi írók, tudósok, de mindenekelőtt költők által vívandók ki!” (2. l.) A századok iránti ellenszenvük egyik gyökere bizonyonnyal itt lappang; szövetségesei, munkálói lehetnének a magyar polgári fejlődésnek, s ellenségei; persze, a zsidóság elzárkózó, beolvadni nem akaró részének tükröképét is látni velük makacs önálásukban. S nyilván nacionalizmusuk, — már-már sovinizmusuk, — sem választható el származásuk kérdésétől. A nacionalista, sőt sovén magyar közszellem, hogy jövevény létükre ők is hozzászólhassanak a nemzet sorskérdéseihez, mintegy a belépő megváltása gyanánt, hangos, a maga szellemének megfelelő bizonyítékot kívánt magyarságukról s ők ennek, — sajnálatos, — nem tudtak ellentálni.

S mivel a polgári társadalom megvalósításáért a harcot szellemi síkon kívánták megvívni, érthető, hogy a filozófia érdeklődésük középpontjába került. Mint a másik csoport, ez is az individuális szemléletű, de az evolúciót erőteljesen hangsúlyozó irányzatokból válogatta fegyverét. A német ösztönzés és közvetítés számukra is, mint felföldi pályatársaik számára, rétegük körülményeiből adódott. Teljesen magyarrá váltak ugyan, de a zsidóság kétnyelvűsége ez időben még általános. S a polgáriassult rétegeknél ez nem annyira jiddist és magyart, hanem németet és magyart jelentett. A német irodalom olvasmányuk volt, akár a magyar.

S azt sem szabad felejteni, hogy a feltörekvő közép-európai értelmiségi zsidóság előtt mindenképp előttr a nagy német példák lebeghettek ösztönzően, Heinéé, Börnéé, Mendelsohné.

Polgári s városi életük és filozófikus műveltségük élményei társadalmi, művelődési céljaik idegenek voltak az epigonizmus népiességétől, s így természetsszerűleg álltak szemben az Akadémiával, amelynek kasztszelleme nekik különben is nagyon alárendelt szerepet engedett volna. Ha győzni akartak, csak szélesebb és korszerűbb műveltség jegyében remélhették azt. Nagy recepciós hajlandóságuknak nem utolsó indoka lehetett ez.

De megint közbe kell vetni : Gyulaitól s hívei nagyobb részétől is, mi sem állott távolabb, mint akármiféle antiszemitizmus. Keménynek legszűkebb baráti köréhez is tartoztak zsidók.

Ámde van ezek között és az Új Nemzedék szerzői között egy alapvető különbség. Míg az előbbieket a nemesi értelmiségen át asszimilálódtak a magyarságba, az utóbbiak, a legszegényebb, sokszor már-már proletársorban élő nagyvárosi kispolgárságon át. Ha ellenszenv fogadta őket, nem származásuknak szólt, hanem nagyvárosi voltuknak, nagyvárosi mentalitásuknak. Maguk is érezték ezt s — ma is igen megszívlelendő módon, — sohasem állították sem bevallottan, sem be nem vallottan a zsidóság kérdését lényegi, szociális és nemzeti problémák helyébe.

Íme, az összetartó, egységbegyűjtő motívumok eredete a másik oldalon. A lelkes munka azonban nem tarthatott sokáig ; sem egyik sem másik oldal nem tudott ekkor még sem író, sem olvasót küldeni eléget.

Az Új Nemzedék megszűnt. Megszűnt, mint a bevezetőben mondtam, egy lehetőség vagy talán csak egy illúzió végét is jelentette.

A század utolsó harmadában két életforma küzdött a még meglehetősen anarchikus arculatú Budapesten. A társadalom hierarchiáján belül feltörekvők nem láttak más életformaideált maguk előtt, mint a városban letelepedett, hivatalnokoskodó gentryét és a kozmopolita hajlamú, többségében zsidó gazdag kapitalistáét. Ha becsületesen szembenézőnk a kérdéssel, látnunk kell, hogy a két világháború közti korszak oly ellenszenves, oly keveset érő polgársága ún. középosztálya ennek a kettős irányú fejlődésnek az eredménye. Ők (ti. ez a kis csoport) — ahogy Vázsonyi mondta — „büszkén a polgár címére” egy harmadik ideált képviseltek, amely biztonnal a felföldi polgárvárosokban s az irodalomban szerzett élményeik nyomán alakult ki bennük. A művelt, munkás, tehetséggel és erkölcsi kvalitással érvényesülő polgárságét. Erről az alapról (ha lehet egy illúzióról, egy fikcióról ezt mondani) támadták a Terézváros és Lipótváros gazdagjainak életét. „Járja az Excelsiór! Ez önöknek való derék terézvárosi és lipótvárosi bankár urak, bankárné úrhölgyek, bankárfiak, bankárkisasszonyok, kik mindenben az arisztokráciát majmolják. . . kevesebbet értvén a magasabb műzenéhez, mint hajdú a harangöntéshöz” fakad ki a lap egyik kritikusa a gazdag zsidóság ellen. Csapkéküket járnak mutogatni s ékszereiket fitogtatni — úgy mond. (76. l.)

S ne tagadjuk, még valami elveszett itt, hosszú időre, s a magyar szellemi élet nagy kárára. Zsidók és nem zsidók olyan spontán, magától értetődő együttműködése, amely csak a legutolsó időkben jött újra létre. A közbenső időkben — ki ne látná ezt, aki őszintén vizsgálja a tényeket — az együttműködésnek rendszerint volt valamelyes programszerű, néha dacos, kesernyés, „csak azért is” jellege. (Jónéhány szép ellenpéldát nyújtott főképpen a Hét és a Nyugat s méginkább, természetesen, az illegális mozgalmak irodalma.) S közben az özvívz előtti társadalmi rendszer hasznélvezői pompásan használták ki a vizsályt mindkét oldalon, antiszemitát kiáltva arra, aki a kapitalizmust támadta, „zsidó kozmopolita szocialistát” arra, aki emberségesebb társadalomért emelte föl a szavát. Ha táborot sikerült volna teremteniök, talán más, rokonszenvesebb lett volna a magyar polgárság arculata.

Az elmondottak után talán már igazolt az a kezdeti megállapítás, hogy a lap jelentősége aránytalanul nagyobb élettartamánál. A magyar szellemi élet összetevői alakulásában s a magyar szellemiség arculatában beállott nem csekély jelentőségű változás szimptomája.

Jelentősége nem közvetlenül irodalmi, inkább eszmetörténet is még inkább irodalom szociológiai. Említésre méltó mű kevés jelent meg benne. Komjáthy tanulmánya ezek között az első, hiszen nemcsak gondolatilag, hanem a szerző fiatal kora ellenére, az értekező stíl tekintetében is a századvég egyik igen figyelemre méltó műve, kezdeménye.

A lapban megjelent, szorosabb értelemben vett szépirodalmi művekből egységes stílusirányt kiolvasni azonban mesterkéltséget, erőszakos teória gyártása volna. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy valamennyien hű tükröt kívántak a társadalom elé tartani, hogy ezzel segítsék a társadalom haladását, s progresszív világnézetet követeltek a szerzőtől. S ha ez a realizmus, akkor realista szándékúak ezek a munkák éppen úgy, mint ahogy realista követelményűek a lap kritikái is, amelyek ezen az alapon utasítják el Beniczkynt, az epigonokat, a népszínművet, a naturalizmust, s Justh Zsigmond különféle elméletekkel való sznobkodó kacérkodását egyaránt.

A mű esztétikai értékének kérdését általában együtt ítélték meg annak társadalmi felfogásával. Beniczkyne műveinek, — „monumentális esztétikai kitöréseinek” művi silányságát például több ízben együtt pellengérezik ki felfogásának ódságával, obszkurantizmusával. „Hogy arisztokratikus esztétikai elvei mellett mennyi engedményt tesz a demokráciának, — írja epésen a lap Sanningswán álnévű állandó kritikusa — bizonyítja „hogy regényeinek szolgaszemélyzete mind polgári körből való”. Majd így sóhajt: „... miért is nem lehetünk mi is oly boldogok, oly világban élni, hol... tigrisvadász, nőcsábitás és szabadelvű szerelmi viszonyok alkotják a világraszóló eseményeket” (11. lap). A népszínműről szólva meg ugyan ő azt hangoztatja: „Arra nem emlékszem, hogy újabkori társadalmi vagy politikai problémák felvetése és a népre alkalmazása által a népelet jelenlegi és további fejlődéséről adna képet valamely népszínmű”: de realista drámát s nem naturalista dramatizálást, színre alkalmazást kíván; „esztétikai képzettségük hiányosságát (tudniillik a népszínmű írókét) bizonyítja az a gondolat — így folytatja —, hogy a realitás megsértése nélkül csak a népeletben tényleg előfordult és általuk látott események dolgozhatók föl népszínmű formájában.” (51. lap). A népballadákhoz utasítja stílust és felfogást tanulni a népszínház szerzőit. Csiky Vas emberét is azért marasztalja el a lap, mert „francia regények reminiscenciájából van összecsinálva és a magyar társadalmi élethez semmi köze, pedig modern magyar tragédia akar lenni”. (32. lap.)

S hogy felfogásuk szerint a modern társadalom témavilágának földolgozása önmagában, a progresszív világnézet nélkül, vajmi keveset ér, arról Palágyi Lajosnak „necpáli Justh Zsigmond” elbeszéléseiről szóló indulatos, szinte gyűlölködően éles kritikája tesz bizonyosságot: „Az utolsó elbeszélésben Justh bebizonyítja, — úgymond, — hogy kutyából sohasem lesz szalonna, tudniillik, hogy egy pincérnőből sohasem lesz tisztességes asszony. S ezt egy félköteten keresztül bizonyítja.” Majd így folytatja: „Egy egy bárgyú fűszerkereskedő, egy számító pincérnő, egy pár emancipált orosz némbor s egy pár ostoba filiszter... a misera plebs” képviselői „nec páli Justh Zsigmond” számára. (164. l.)

De ha stílusirányt is jelent a realizmus, akkor nem felelhetünk arra a kérdésre határozottan, realisták-e vagy sem. A novellákat nagyobb részt Spielhagen s a divatos Berlin-Románok modorában tartják. Ahhoz azonban túlságosan is rövid életű volt a lap, s túlságosan is jelentéktelenek a novellistái, hogy stílusukról vagy éppen irányukról sok érdemlegest mondhassunk.

Nem annyira a stílus, mint inkább a szándék közös bennük: szembefordulni vagy legalább elszakadni a hivatalos irodalom hagyományos, harmonikus világnézetétől, megéreztetni a korszak társadalmi és lelki válságát, ábrázolni a városi kisember életét. Varsányi Gyula krachrajutott kereskedőről, Vértessy Gyula a gyárból elküldött munkásról, Kabos Ede a férjétől elhagyott, éhbéren dolgozó asszonyról írt. A társadalmi problémát azonban rendszerint a naturalizmus divatjának szelétől megérintett kispolgár szemével látták, s ez nagyon jól összeillett azzal a radikális, de forradalomellenes szemlélettel, amelyről korábban már szó

volt. Nem a zolai naturalizmus azonban még ez, valahol Zola és az ifjabb Dumas közti út felén állanak. Vértessy elbeszélésének munkását elbocsájtják a gyárból, de az elbocsátás mögött tulajdonképpen féltékenységi dráma rejlik: a felügyelő hiába akarja a munkás feleségét megkapni, az asszony ellenáll, a férj pedig bosszút fogad. A munkástársakat, a gyár munkásságát valamilyes sunyi cselédlelkület jellemzi Vértessinél: egyaránt örülnek annak, hogy valaki végre a gyűlölt felügyelő szemébe vágta az igazságot, de annak is, hogy a lázadót elbocsájtják s nem is veszik vissza, mert így nekik nem kell színt vallaniok s helyreáll a nyugalom. Az asszony Gauthier Margit pontos mása halk, homályos múltú, törekeny és tudóveszes; a házaspár halálraéhezett kisfia meg a századvég valamely polgári filantrop könyvének gyermekillusztrációja is lehetne. Varsányi elbeszélésének konfliktusa is érzelmes szerelmi mozzanatot rejt, és azzal is oldódik meg, s Kabos asszonyhősének nagyon is reális társadalmi tragédiája is a nemi kielégítetlenség problémájává szűkül végre.

Ezeknek a sokféle elemet tarka összevisszaságban magukba foglaló kísérleteknek leg-állandóbb összetevői a fölújult érzelmesség és a kezdődő naturalizmus. A problémák társadalmi jellegét a lapban még leginkább Palágyi Lajos őrizte meg tisztán maróan haragos karcolataiban. Kárcolatai s még néhány verse mellett egy kísérlete külön figyelmet érdemel. Proletárok címmel verses-regényt kezdett, amelyet, tudtommal, a lap megszűnése után, sajnos, nem folytatott vagy ha igen, a folytatást nem adta közre. Pedig az Arany László versnemébe fogott, de a „nedélyes” hangot irónikusan érzelmesre váltó, némi naturalizmussal és frivol-sággal rajzolt ligeti majális-részlet, amely mintha Heltai jobb munkáinak hangját előlegezné, nem egyszer avatott kézre mutat s ma is meg tudja éleszteni a kor kispolgári világának hangulatát. (Bár Palágyitól most is, később is távol állott Heltai gyakran öncélú, bántó, vajmi kevéssé izléses frivolkodása, erkölcsi súlytalansága.) Ime néhány sor a környezetrajzból:

*Emitt közkatonák, jacér cselédek
Előre már örülnek a sötétnek,
Órdög-motollán szobalányok ülnek
S háhó! mint földi angyalok röpülnek...
...pödrött bajuszú nyalka munkás-dendik
A szárnyalókat sóváran tekintik...
...Kilátszik a sok alsószoknya s ing
S a némbereket szorongatni kezdik,
Megered a víg tréja nevetés
Csiklandozás, csipés, öletgetés.*

A regény egyik hőstét, vélhetően főhőstét pedig így látjuk magunk előtt:

*„Valami bölcsész vagy díjnok lehet,
Ki ír naphosszat állványok megett,
Oly éhenkórász, művelt ember jele,
Akinek örök koptalás az élte.
Szegény csavargó; rongyos proletár,
Ki sorsát szidja s szebb jövőre vár
Csak bámul, bámul ki a zuhatagba,
Mint akinek nincsen semmi gondolatja.”*

A lázadó bizakodó, progresszív, félig meddig progresszív hang mellett, — az elvi nyilatkozatok ellenére —, persze dekadenciára, nihilizmusra hajló is akad a lapban bőven. Varsányi Gyula verse például így hangzik:

*„Csábító altató danával
Magához a nirvána von.
Fáradt vagyok, oly édes volna
Fejem keblére hajtanom;
Ott vár a béke, a szabadság
Miért rajongok annyira.”*

Madách Aladáré meg így

*A hit, remény, szeretet helyett
Tudás, számítás s érdek téve lett
S az elbizott számító józan ész
Eszmény nélkül a porba sárba vész
Létünk versenye kujár hajsza lett
Vérrel bemocskolt kenyérünk jelett...
... Amiért érdemes még élni, lenni,
A végtelenben nincsen senki, semmi.* (102. lap.)

Mindezek a munkák azonban jórészt csak mint a kort jellemző kísérletek érdemelnek figyelmet, s több-kevesebb művészi bece alighanem csak Ábrányi, Reviczky és Rudnyánszky versének van a lapban. Ábrányi (akit Palágyi Lajos lelkesen a kor Vajda mellett legjelesebb költőjének s a nemzedék legnagyobb tehetségének nevez, (93. l.)) a maga módjának stílus eszközeit biztos rutinnal használja itt is, s bár ezek a stílus-eszközök némiképp inkább egy kelléktár benyomását keltik semmint költői stílus eszközeit, mégis nem szabad tagadni, hogy egy-kettő olyan ezek között is van, amely az Ady-versben is szerephez jut. Idezzünk csak belőle néhány sort :

*Kik dölyfös jótét kegyeiben járnak
Engemet gyűlölnék, engemet utálnak,
S újírik a hatalmat ha még olyan aljas,
Ez a népség engem gúnyosan szidalmaz
Bolond makacsságom ezerszer átkozzák...
... A nagy pohos önzők megtöltött gyomorral.*

Reviczkynek Énekek éneke című verse az Emma ciklus ismertebb, utolsó darabjai közé tartozik. Róla szólva itt, visszautalásként a korábban mondottakra, csupán azt említeném meg, hogy, bár címe az ószövetségre utal, vallásos motívumkincsének javarésze az újszövetségből s a katolikus hitéletből való. — Rudnyánszky moralizálással, érzélgéssel, leányiskolák évkönyvébe való „örök igazságokkal” olvashatatlaná tett hosszú ciklusából (Régi dalok) úgy csillan elő egy friss, kecses kis szerelmes dal, mint ósdi fakult kelmén a rajtafelejtett ezüstgomb. (Egy kis thüringi dalt...) A korszak Heinés dalköltészetének java közé tartozik.

Mindent összevéve tehát ismét azt kell mondanunk, hogy ugyan a folyóirat jelentősége tartalma és hatása tekintetében éppenséggel nem különösebben nagy, jelentősége elsősorban eszmetörténeti s főképpen irodalomszociológiai, de azért azt sem szabad felednünk, hogy, ha ugyan csak néhány hónapra is, de egy olyan csoportnak volt, lehetett volna orgánuma, ha tovább fönnt bírja magát tartani, amely bár alig alkotott elsőrangú műveket, egy rövid periódusra az irodalmi fejlődés élvonalába került.

G. Béla Németh :

UNE REVUE OUBLIÉE DE LA FIN DE SIÈCLE

L'auteur s'occupe d'une revue éphémère de la fin de siècle. Ce n'est pas la littérature y publiée qui fit l'importance du périodique, mais bien le fait qu'un des plus importants groupes d'écrivains de l'opposition de l'époque se rassemblait autour de celui-là. Ces hommes de lettres furent qualifiés de «cosmopolites» par leurs adversaires, tandis qu'eux-mêmes préféreraient se nommer «école philosophique». Les deux personnalités principales de la revue étaient Menyhért Palágyi, philosophe remarquable, et Jenő Komjáthy, le poète lyrique le plus doué de sa génération. Les publications parues dans cette revue — à l'exception d'une importante étude esthétique de synthèse par Komjáthy — se rapportent en premier lieu à des questions idéologiques, sociales, ainsi qu'à la politique culturelle, et elles reflètent la conception de la bourgeoisie radicale mais anti-révolutionnaire. — Dans la deuxième partie de son article, l'auteur cherche la réponse à un problème intéressant de sociologie littéraire, c'est d'établir la cause du fait curieux que les hommes de lettres appartenant à ce groupe, à cette génération étaient, à peu d'exceptions près, des catholiques d'origine noble et du Nord de la Hongrie, ou bien des petits bourgeois juifs, des couches magyarisées de la population juive, contrairement au caractère protestant-calviniste de la grande génération précédente.